

залежність, а відтак унормовував взаємовідносини «чоловік - жінка» по лінії партнерських взаємостосунків.

Список використаних джерел

1. Лоргус Андрей, свящ. Православная антропология. Курс лекций. Глава 9.3. Мужчина и женщина. - Вып.1. - М.: Граф-пресс, 2003. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.xpa-spb.ru/libr/Lorgus/pravoslavnaya-antropologiya.html#_09-3
2. Легойда Владимир. Разговор начистоту «И оставит человек отца и мать...» Тайна пола в православной традиции. Беседа с диаконом Андреем Кураевым / Журнал «Фома». - 1999. - №7. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.wco.ru/biblio/books/kur5/Main.htm>
3. Скола Анджело, Маренго Джильфредо, Прадес Лопес Хавьер. Богословская антропология. – М., 2005. – С. 182 .
4. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. — К.: «К. І.С.», 2004. — С.132-155. Див. також: Словник гендерних термінів. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-identichnist.html>
5. Кісь Оксана. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.) - Львів, 2012. - 287 с.
6. Армен Анастасія . Еволюція статусу жінки в українському соціально-культурному просторі / Журнал "Схід". 2010. - № 7 – Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=78973

УДК 2-5:054

Кисельов Олег. Микола Закович як теоретик обрядовості

Анотація. У статті розглядається науковий доробок радянського періоду професора Миколи Заковича (1931-2017), присвячений обрядовості. Автор розглядає дефініції ключових понять та співвідношення обрядів із подібними явищами – церемонією, святом, традицією, звичаєм. Відзначено, що професор часто писав не просто про обряди, але про «обряди та свята», оскільки обряди є невід’ємною складовою свят. Автор статті приділяє увагу проблемі еволюції обрядовості та її осмислення через категорії «форма» і «зміст». Окремо йдеться про місце релігійних обрядів у еволюції обрядовості, а також їхню критику. Закович був одним з перших, хто акцентував увагу на естетичному та психологічному впливі релігійних обрядів. Розкривається його пояснення нетривкості існування «червоної обрядовості» 1920-х років. Подається розуміння М.М. Заковичем радянської обрядовості та її атеїстичної функції. Автор статті доходить висновку, що доробок професора може бути актуалізований не лише в академічних релігієзнавчих дослідженнях, але й у сфері державної політики.

Ключові слова: науковий атеїзм, обрядовість, релігійний культ, обряд, радянські свята та обряди.

Abstract. In the article of O. Kyselov «Mykola Zakovych as a Theoretician of Ritualism» the academic works of the Soviet period of professor Mykola Zakovych (1931-2017) devoted to ritualism are examined. The author explores definitions of

key concepts and correlation between rituals and similar phenomena – ceremony, festival, tradition, and custom. It is noted that professor Zakovych often wrote not just about rites, but about “rites and festivals” because rites were integral part of festivals. The author of the article pays his attention to the problem of the evolution of ritualism and its understanding through the categories of “form” and “substance”. The place of religious rites in the evolution of ritualism and its critique are paid examined. Zakovych was one of the first scholars who focused on aesthetical and psychological effect of religious rites. The article revealed Zakovych’s explanation of the short-lasting “red ritualism” in the 1920’s: Zakovych’s understanding of Soviet ritualism and its atheistic function are observed. The author of the article concludes that Zakovych’s academic works could be actualized not only in the academic study of religion but in the governmental policy of Ukraine as well.

Key words: *scientific atheism, ritualism, religious cult, rite, Soviet festivals and rites.*

Вступ. Минулого, 2017 року, на 86 році життя помер один із українських релігієзнавців – доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України Микола Михайлович Закович. Його професійну наукову діяльність варто розділити на два періоди: радянський та український. Це розділення не лише хронологічне, але й змістовне, адже якщо в радянський період однією з основних проблем, що розробляв професор, була проблема релігійної обрядовості, а в український – релігійної освіти. Його кар’єра в радянський період була пов’язана із кількома ключовими атеїстичними установами України – Івано-Франківським відділом Інституту філософії АН УРСР, Київським (згодом – Міжреспубліканським) філіалом Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС та кафедрою наукового атеїзму, етики та естетики Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького, яка опісля стала кафедрою культурології. Принагідно зауважимо, що він навчався в аспірантурі Московського Інституту наукового атеїзму. У Москві у 1983 році М.Закович захистив і докторську дисертацію «Святково-обрядова сфера соціалістичної духовної культури». Звернення до постаті Миколи Михаловича та його теоретичної спадщини нас спровокувала не тільки річниця його смерті, але й той внесок, що він його зробив в осмислення проблеми обрядовості.

Ступінь дослідженості теми. Варто відзначити, що в українському релігієзнавстві ця стаття є не першим випадком звернення до спадщини українських вчених радянської доби. Зокрема до розкриття доробку В.К. Танчера, Б.О. Лобовика, Є.К. Дулумана та інших дослідників уже зверталися у своїх розвідках О. Горкуша, А. Колодний, О. Бучма [1], О. Пасічник [2], А.М. Басаурі Зюзіна [3]. Окремо відзначимо останню книгу А.М. Колодного «Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників», в якій він дав загальну характеристику релігієзнавчої думки радянських років, розкрив окремі проблеми, що досліджувалися у

радянські часи, а також проаналізував доробок згаданих вітчизняних релігієзнавців [4].

Хоча професор М. Закович у своїх публікаціях осмислював процес секуляризації, еволюції релігійної свідомості, функціонування окремих релігійних рухів (зокрема, Свідків Єгови), однак, передусім він був відомий як теоретик обрядовості. У зв'язку з цим у цій статті ми ставимо перед собою мету проаналізувати доробок М.Заковича пов'язаний саме із осмисленням обрядовості. Задля чіткішого та всебічного розкриття заявленої теми, на нашу думку, варто розглянути те, яким чином науковець характеризував обрядовість в цілому, як її визначав і співвідносив із подібними явищами. Ми також зосередимося на питанні вивчення М.Заковичем еволюції обрядовості та її класифікації, характеристиці радянської обрядовості та її атеїстичної функції.

Основний виклад матеріалу. Аналіз теоретичного доробку М.Заковича ми здійснюватимемо лише на основі аналізу його власний праць. При цьому ми посилаємося лише на ті розділи книги «Радянська громадянська обрядовість», що належать саме М. Заковичу, а не його співавтору П.Кампрасу. Для нашого дослідження не є важливим прослідкувати розвиток думки професора, а тому ми не зважатимемо на хронологію виходу з друку його праць. Ми вбачаємо за необхідне, передусім, реконструювати його розуміння обрядовості як суспільного та культурного феномену. У статті використаний архівний матеріал, а тому деякі деталі наукової біографії професора вводяться до наукового обігу вперше.

Почнемо з того, що М.М. Закович розуміє обряд як символічну дію, через яку відбувається трансляція культури. Ось як він визначає обряд: «Це сукупність традиційних колективних дій, спрямованих на урочисте ознаменування найбільш значимих подій у житті колективу, сім'ї, особи, що виникають у процесі їх життєдіяльності» [5, с.215; 6, с.5]. У працях М. Заковича дуже часто можна натрапити на зв'язку «свята та обряди». Це не є випадковим, адже обряди, на думку вченого, є невід'ємною частиною свят, хоча, звісно, можуть існувати обряди і поза святами, наприклад, обряд укладання шлюбу. Поряд з цим, М. Закович розводить та співвідносить такі явища як традиція, звичай, обряд, церемонія і ритуал. Традиція визначається вченим як «специфічний тип суспільних відносин, що виражає спадковість зв'язку поколінь у різних сферах їх діяльності (виробництві, побуті, науці, культурі, сім'ї)» [7, с. 16]. Під звичаєм учений розуміє спосіб, яким проводяться обряди або відзначаються свята. При цьому існують звичаї обрядового типу, і будь-який обряд може стати звичаєм, хоча не будь-який звичай є обрядом [5, с. 215]. Ритуал вчений розумів як певне правило обряду або свята, порядок їх проведення, а церемонію як найбільш урочистий обряд [7, с. 23-24]. Нарешті, свято – це складніше соціальне утворення порівняно з обрядом. Воно визначається

М. Заковичем як «урочисто відзначуваний день (дні), що встановлені на честь якоїсь знаменної історичної події у житті держави, соціальної спільноті людей (класу, нації, народності, народу), видатних історичних та громадських діячів, а також дні календаря природи, що відзначаються у відповідності до місцевих звичаїв» [5, с. 217]. У М. Заковича зустрічається навіть таке поняття як «святково-обрядова сфера», що включає в себе свята, обряди, і відповідні їм звичаї та традиції [6, с 5].

Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що дослідження обрядовості у межах наукового атеїзму передусім було зумовлено необхідністю обґрунтування доцільності впровадження нової радянської обрядовості. У зв'язку із цим виникала ще одна термінологічна проблема – як коректно називати нові обряди. У науковій та пропагандистській літературі тих років вживалися різні словосполучення. Понятійне різноманіття ми знаходимо й у М. Заковича, котрий вважав абсолютно правомірним вживання таких синонімічних понять як «нові свята та обряди», «громадська обрядовість», «радянські свята і обряди», «соціалістична обрядовість». Однак, найточнішим і найповнішим, він все ж вважав поняття «соціалістичні свята та обряди», оскільки воно, на його думку, було найширшим і охоплювало усе різноманіття обрядів і свят не лише СРСР, але й дружніх соціалістичних країн [6, с. 7].

Будь-які свята та обряди виконують соціальні функції. Найважливішими функціями обрядів, на думку М. Заковича, є комунікативна, інформативна, регулятивна, інтегративна та компенсативна. Проте, пишучи про нові свята і обряди, він виділяє цілий ряд ідеологічних функцій: світоглядну, політичну, моральну, естетичну та атеїстичну [8, с. 95]. Не зупиняючись на кожній з них окремо, зауважимо, що найбільшого осмислення у доробку вченого здобула саме остання – атеїстична функція радянської обрядовості. Однак, перш ніж перейти до розряду її осмислення М.М. Заковичем, необхідно розглянути питання про розвиток обрядовості й у цьому контексті зупинитися на розумінні релігійної обрядовості.

Виходячи із марксистського розуміння історичного процесу, М. Закович вважав, що свята та обряди знаходяться у тісному зв'язку, передусім, із способом виробництва матеріальних благ. Зміна способу виробництва призводить до видозміни обрядовості. Осмислюючи цей процес, М. Закович звертається до таких категорій як «зміст» і «форма». Форма обрядності розуміється дослідником як організація або структура обряду, що розкриває його зміст [7, с. 43]. Свята та обряди можуть залишити старі форми, але надбати новий зміст, що адекватно віддзеркалює суспільні відносини. Конфлікт між формою та змістом призводить до відмирання старої форми і виникнення нової [9, с. 41]. Відтак новий зміст обряду з часом впливає і на трансформацію його форми. Якщо ж зміст і форма обрядів та свят не змінюються відповідно до

нових соціальних умов, то вони поступово зникають, а їхнє місце посідають нові обряди та свята [8, с. 97-99]. Саме так оцінювалась ситуація у радянському суспільстві, де, на думку М.М. Заковича, релігійна обрядовість перетворювалася на пережиток минулого [5, с. 213-222].

Варто реконструювати процес розвитку обрядовості, хоч він чітко не прописаний у працях М. Заковича. Свята і обряди формуються у зв'язку зі зміною пір року, початком та закінченням сільськогосподарських робіт, а також пов'язані зі зміною вікового статусу людини (народження, шлюб, смерть) [9, с. 42]. Коли обрядовість лише виникає, то вона тісно пов'язана із «первісною магією, марновірством, з язичницькими обрядами та віруваннями» [9, с. 6]. М. Закович підкреслює відсутність генетичного зв'язку обрядів із релігією. Це означає, що первинно вони відображали примітивні погляди на світ та мали магічний, а не релігійний характер [5, с. 216]. У цьому контексті важливо відзначити, що обрядовість виникає не як релігійна обрядовість. Язичницький світогляд розуміється марксизмом як міфологічний світогляд, де не існує розділення між природнім та надприроднім світами. Далі, за логікою М. Заковича, або релігія пристосовує до своєї системи магічні обряди або ж вони зникають. Ось як науковець описує це: «Ці глибоко народні традиції та обряди пізніше запозичила християнська церква, трансформувала, пристосувала до свого культу, надала їм релігійне осмислення. Вони до нашого часу складають важливі елементи церковної обрядовості» [9, с. 6].

Що конкретно має на увазі тут автор? Наприклад, йдеться про святкування Нового року із ялинкою або ж про Масляницю – свята, які далі були інтегровані до радянської святково-обрядової системи. Зазначимо, що подальший розвиток ця проблематика наявна у дослідженні Н. Романової [10].

З цієї перспективи релігійна обрядовість сприймається як певний етап у розвитку обрядовості, що її в умовах соціалістичного суспільства розглядають не інакше, як пережиток минулого. Звідси негативна установка не лише щодо будь-яких її проявів, але й щодо самого феномену релігійної обрядовості. Сама ця обрядовість розглядалася як найконсервативніший компонент у релігійній системі [7, с. 170]. Заради справедливості зазначимо, що ця теза не є оригінальною, і ми її знаходимо у публікаціях інших авторів, зокрема А.М. Колодного [11]. М. Закович вважав, що особливістю релігійної обрядовості є звернення її не лише до розуму людини, але й до її почуттів та переживань. Тут ми маємо справу із імпліцитним протиставленням релігійного культу і релігійного віровчення як двох, ми б сказали, основних елементів релігії. З цієї перспективи участь у релігійних обрядах задовольняє емоційні потреби віруючих, що є однією з причин її живучості [5, с. 170]. Це пов'язується з тим, що церква протягом історії розробила таку обрядність для того, щоб мати безпосередній вплив на почуття людини, навіть якщо остання не є

релігійною. Цей психологічний аспект осмислення обрядовості набув подальшого розвитку у дослідженні В. Москальця [12].

М. Закович вважав, що релігійна обрядовість використовується священнослужителями як одна з форм пропаганди релігії. Це, зокрема, робиться через естетично привабливі елементи культу [5, с. 170-171]. Естетичні переживання, що їх відчуває людина, котра бере участь у релігійних обрядах, сприяють певній психологічній розрядці, а остання сприяє проникненню релігійних ідей у свідомість людини. Таким чином, релігійна обрядовість, на думку професора, безсумнівно, має ідеологічний вплив на учасників дійства [6, с. 30]. «Відомо, що багато церковних обрядів, – пише М. Закович, – привабливо оформлені, супроводжуються хором і сольним співом (у православ'ї), органною музикою (у католицизмі), проникливими словами служителів культу. Для підсилення свого впливу церква віками підпорядковувала собі основні види мистецтва, використовуючи їх у культовій практиці. Архітектура церковних споруд, скульптурні прикраси, хоровий спів, орган, художнє читання, ораторське мистецтво, одяг священнослужителів – все це активно впливає на почуття людини» [6, с. 31]. Для емоційного впливу обрядів на людей церква використовує надбання світової культури (наприклад, твори Баха, Бетховена, Рубльова, Мікеладжело) [9, с. 233]. Участь у церковних обрядах, на думку М. Заковича, сприяє формуванню спочатку стереотипу поведінки, потім – звички, а згодом і традиції. Звичка брати участь у культових діях часом превалює навіть над ідеологічним змістом свідомості людини, оскільки людина часто продовжує дотримуватися церковних обрядів і свят, хоча вона може не сприймати їхній релігійний зміст або ж навіть зневіритися в існуванні Бога. Ґрунтуючись на даних соціологічних досліджень, М. Закович стверджує, що мотивація участі у релігійних святах і обрядах втратила своє релігійне наповнення. Зазвичай люди беруть у них участь за традицією [6, с. 29].

Проте частіше у науковому атеїзмі представляли релігійні обряди та свята як пережиток минулого, певний анахронізм. Зокрема, М. Закович стверджував, що у традиційно релігійних сім'ях молодь укладає шлюб без вінчання [8, с. 109]. Люди беруть участь у церковному культі не через свою світоглядну переконаність, а передусім через соціальні причини – збереження зв'язків із релігійними родичами, особливо близькими. М. Закович зокрема наводить таку відповідь одного з респондентів: «Релігійних свят додержуюся через те, що не хочу ображати своїх батьків. Теща сказала, що з дитиною-нехристом сидіти не буде. Ось ми й пішли до церкви» [9, с. 193]. Це свідчення дає право професору стверджувати, що участь населення у церковних обрядах не свідчить про його глибоку релігійність.

М. Закович відзначає, що релігії навмисно включали сімейно-побутові відносини у сферу свого впливу. Передусім у працях науковця

йдеться про чотири релігійні обряди: хрещення, конфірмацію, вінчання та похорон. Усі вони піддаються критичному осмисленню. Так, хрещення критикується із-за того, що воно нав'язує думку про гріховність людини й всього земного, тим самим принижуючи людську гідність [7, с. 57-58]. Конфірмація через те, що, утверджуючи громадянську зрілість молоді, вона також нав'язує їй членство у церкві, релігійну ідентичність [9, с. 204-205]. Вінчанням церква делегітимізувала укладання шлюбу без релігійної обрядовості. При цьому автор відзначає й санкціонування церквою певних гендерних ролей за допомогою обрядовості, адже під час укладання церковного шлюбу транслюються погляди на те, що дружина має підкорятися своєму чоловікові, а не бути в шлюбі рівноправною йому [7, с. 109-110].

Церква використовує свою систему свят (особливо престольних) для задоволення потреби людей у відпочинку. При цьому М. Закович відзначає секуляризацію сприйняття таких свят у свідомості віруючих, оскільки для них важливішою є інтегративна та комунікативна функції, аніж світоглядна. Тобто, йдеться про те, що релігійний смисл церковних свят відходить на другий план, а віруючі сприймають ці свята як можливість поспілкуватися зі своїми родичами. «Суто релігійний зміст не тільки престолів, – пише М.М. Закович, – але й багатьох інших церковних свят у наші дні усе більше втрачає своє значення. В основному їх розглядають як прояв гостинності до своїх друзів, родичів, знайомих, а тому продовжують дотримуватися їх» [9, с. 216].

Значна частина доробку М. Заковича присвячена новій обрядовості – її історії, обґрунтуванню, класифікації та співіснуванню із релігійною. Принагідно зазначимо, що питання радянської обрядовості було для науковця не лише теоретичною проблемою, але й практичною. Наприкінці 1970-х та протягом 1980-х років він був залучений до діяльності Комісії по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів УРСР. Власне наукова розробка тематики обрядовості з самого початку й передбачала експертну участь у впровадженні нових «безрелігійних» обрядів. М. Закович брав участь у семінарах та конференціях Комісії, рецензував матеріали, які висувалися для обговорення на засіданнях Комісії. Архівні матеріали зберегли навіть згадку, що М.М. Закович рецензував статтю С.О. Стеценка, котрий на той час був заступником голови Комісії, «Роль обрядових комісій в організації і проведенні свят і обрядів» [13, арк. 206-207]. Стаття була надрукована під іншою назвою у одному із збірників з цієї проблематики [14].

Активне та свідоме формування та впровадження радянської обрядовості починається з 1950-х років, однак вперше нові радянські обряди з'являлися ще в 1920-х роках. У зв'язку із цим у працях М.М. Заковича можна знайти не тільки згадки про «зорини» чи «червоні весілля», але й спробу пояснити нетривкість їхнього існування. «Багато

нових свят та обрядів після революції проводилися як антирелігійна компанія, тому вони не могли стати постійною формою традиції, що функціонує у сфері побуту», – пише М. Закович [7], с. 59]. Оскільки «червону обрядовість» 1920-х років не розвивали, у певний момент вона себе вичерпала і зникла з життя. Проте, на думку науковця, вона зникла не безслідно, а зіграла важливу роль у боротьбі із поглядами мас на те, що обрядовість може бути лише релігійною, продемонструвала відсутність необхідності освячення важливих подій у житті людини з боку Церкви, а також сприяла утвердженню переконання про можливість існування й світських обрядів та свят [15, с. 54].

Суть радянської обрядовості М.М. Закович визначав наступним чином: «Впровадження та удосконалення наших обрядів та свят не є самоціллю, воно підкорено вихованню високої радянської громадянськості, матеріалістичного світогляду, комуністичної моральності. Вони сприяють боротьбі проти чужих нам ідеологічних поглядів, проти проникнення буржуазної ідеології» [9, с. 163]. При цьому радянські свята та обряди формують також естетичні ідеали та художні смаки громадян, виховують їхні почуття та сприяють розвитку самосвідомості особистості [16, с. 258]. Радянські свята та обряди повністю позбавлені будь-яких релігійних чи містичних елементів, вони вільні від містифікації, а тому для них характерна повна секуляризація, тобто вони є стовідсотково секулярними явищами [7, с. 31, 82]. Пишучи про похорони, М. Закович зокрема відзначає, що радянський обряд, пов'язаний з цією подією, сприяє утвердженню матеріалістичного світогляду [9, с. 60].

М. Закович запропонував свою класифікувати радянські обряди, виходячи з їхньої суспільної значимості. Всі обряди він розподілив на сім груп: суспільно-політичні, трудові, військово-патріотичні, дитячі, молодіжні, традиційні народні та сімейно-побутові [17, с. 188]. Відзначимо, що у межах наукового атеїзму найбільш доречним було досліджувати дві останні групи, оскільки традиційні народні обряди мали язичницькі витоки, а сімейно-побутові – мали чітку антицерковну спрямованість, бо мали замінити собою хрестини, вінчання, конфірмацію та церковний обряд похорон. Професор закликав не розглядати радянську обрядовість як частину антирелігійної політики, що має епізодичний характер [9, с. 228]. Проте це не означає, що атеїстична функція обрядовості вважалася ним неважливою. Навпаки, у його працях завжди наголошувалося на протиставленні «нової радянської» та «старої релігійної» обрядовості.

Професор був переконаний, що впровадження радянської обрядовості не пов'язане із боротьбою проти релігії, і вважав, що із відмиранням релігії потреба суспільства в обрядах не зменшиться. Як вже було відзначено, дослідником вважалося, що радянська обрядовість

виконує цілий ряд функцій, а із зникненням релігії, втрачається лише її атеїстична функція, а всі інші залишаються актуальними [7, с. 169, 193]. Загальновідомим є те, що в СРСР населення продовжувало практикувати релігії. І хоча складно точно визначити рівень релігійності населення, проте державні органи вели статистику участі населення у релігійних обрядах. Тому атеїстична функція соціалістичної обрядовості залишалась актуальною.

Як розумілася ця функція професором? Атеїстична функція радянської обрядовості, на його думку, «виявляється в здатності протистояти релігії, релігійним традиціям, її святам і обрядам, служити формуванню нової безрелігійної соціалістичної культури побуту» [6, с. 29]. Тут важливо розуміти, і М. Закович окремо підкреслював те, що атеїстичну функцію треба розуміти не лише у контексті витіснення релігійного культу. Друга частина визначення – формування безрелігійної культури – також є важливою складовою цієї функції [7, с. 169].

М. Закович також відзначав таку особливість атеїстичності радянської обрядовості, як відсутність в ній безпосередньої антирелігійної направленості. Беручи участь у цих нових обрядах, віруючі не йдуть проти своєї совісті, оскільки ззовні ці обряди виглядають світоглядно нейтральними. На думку вченого, з часом віруючі усвідомлюють, що «в таких церемоніях бог виявляється зайвою і непотрібною фігурою» [8, с. 107]. Імпліцитна атеїстичність радянської обрядовості полягала також у тому, що вона задовольняла ті самі психологічні потреби людини, що й церковні обряди. Відтак, беручи участь у безрелігійних обрядах, у людини зникає потреба брати участь у церковних. Наукові атеїсти неодноразово відзначали, і цю думку також поділяв М. Закович, що релігійні обряди та свята живуть передусім там, де погано впроваджені нові обряди та свята [8, с. 115]. Однак, поряд із цим М. Закович ставив питання: чи необхідно впроваджувати нові свята у дні релігійних свят, а чи ж в інші дні? Відповідь на це питання він сам не давав, вважаючи, що це питання необхідно вирішувати не теоретично, а практично [9, с. 217]. Однак, уникання прямої відповіді на поставлене питання не заважало йому бути прихильником думки про те, що традиційним народним святам та обрядам необхідно надати новий імпульс до життя, що, як ми показали вище, означало надати їм нового змісту [9, с. 222].

Висновки. Теоретична спадщина професора М.М. Заковича, присвячена тематиці обрядовості, охоплює найрізноманітніші питання та проблеми. Релігійна обрядовість, звичайно, у традиціях марксистсько-ленінського розуміння, сприймається негативно, а участь населення у церковній святково-обрядовій сфері розглядається через призму соціальної та культурної ідентичності. Професор часто виходив за межі суто релігієзнавчої проблематики, адже у його працях обґрунтувалась необхідність розробки та впровадження нової соціалістичної обрядності.

Проте ця проблематика цілком узгоджувалася із позитивними аспектами наукового атеїзму. У книзі «Радянська обрядовість та духовна культура» М.М. Закович не просто дає власні визначення ключових понять, але й робить історіографічний огляд уже наявних напрацювань і полемізує з іншими радянськими суспільствознавцями. Усе це дає нам право визначати його як оригінального та самобутнього дослідника та мислителя. Теоретичний спадок М. Заковича може бути актуалізований не лише у академічних релігієзнавчих дослідженнях, але й у культурній політиці нашої держави, адже метою розробки соціалістичної обрядовості було формування свідомих та лояльних громадян.

Список використаних джерел

1. Горкуша О. Знані постаті українського релігієзнавства радянського періоду // Релігієзнавство України у 2-х кн. – Кн. 1. Релігієзнавча думка України другого тисячоліття. – К., 2013. – С. 410-435.
2. Пасічник О. Релігієзнавчий здобуток Володимира Танчера. // Софія. – 2014. – №. 2. – С. 31-35.
3. Басаурі Зюзіна А. М. Науковий доробок І. Миговича з проблем іудаїзму та сіонізму в контексті розвитку наукового атеїзму в УРСР // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія 7: Культурологія. Релігієзнавство. Філософія. – 2015. – №. 33 (46). – С. 16-23.
4. Колодний А. М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. – К.: Інтерсервіс, 2017. – 740 с.
5. Закович Н. М. Празднично-обрядовая сфера социалистической духовной культуры // Традиции. Обряды. Современность / Редкол.: В.А.Зоц (пред.) и др. – К.: Политиздат Украины, 1983. – С. 213-222.
6. Закович М. М. Атеїстична спрямованість радянських свят та обрядів. – К.: Товариство «Знання» УРСР, 1986. – 47 с.
7. Закович Н. М. Советская обрядность и духовная культура. – К. : Наукова думка, 1980. – 222 с.
8. Закович М. М. Роль нових обрядів у формуванні науково-атеїстичного світогляду // Утвердження науково-матеріалістичного світогляду / Редкол.: М.М. Закович (відп.ред.) и др. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 94-116.
9. Закович Н.М., Кампрас П.П. Советская гражданская обрядность. – М.: Мысль, 1967.– 256 с.
10. Романова Н. С. Мировоззренческая функция социалистической обрядности. – К. : Наукова думка, 1987. – 88 с.
11. Колодний А. М. Пристосовницькі тенденції сучасного православ'я у сфері релігійного культу // Питання атеїзму. – 1965. – № 1. – С. 46-53.
12. Москалец В. П. Религиозный культ: особенности функционирования и пути преодоления. – К. : Наукова думка, 1987. – 119 с.
13. ЦДАВО. Ф. Р-2, Оп. 14, Спр. 2655.
14. Стеценко С. Е. Организационно-методические центры внедрения новой обрядности // Социалистическая обрядность и формирование нового человека. – К. : Политиздат Украины, 1979. – С. 107-116.
15. Закович М. М. До питання про класифікацію системи радянських свят обрядів // Становлення і функції радянських обрядів і свят. Збірник наук. праць / За ред. Є. Дулумана. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 37-55.
16. Закович Н. М. Праздники и обряды как элемент социалистической культуры // Социалистическая обрядность и формирование нового человека. – К. : Политиздат Украины, 1979. – С. 248-258.
17. Закович Н. М. Обряды социалистического общества // Справочник атеиста / Редкол.: Б.А. Лобовик (председ.) и др.–К.: Наук. думка, 1986. – С. 188-199.